

ПРО ЕНДОМОРФІЗМИ БІЦИКЛІЧНОЇ НАПІВГРУПИ ТА РОЗШИРЕНОЇ БІЦИКЛІЧНОЇ НАПІВГРУПИ

Олег Гутік, Оксана Прохоренкова, Діана Сех

АНОТАЦІЯ. Ми описуємо ендоморфізми біциклічного моноїда B_ω як моноїда та як напівгрупи та розширеної біциклічної напівгрупи. Доведено, що напівгрупа $\mathbf{End}(B_\omega)$ ендоморфізмів біциклічної напівгрупи B_ω ізоморфна напівпрямому добутку $(\omega, +) \rtimes_\varphi (\omega, *)$, а також, що напівгрупа $\mathbf{End}(B_{\mathbb{Z}})$ ендоморфізмів розширеної біциклічної напівгрупи $B_{\mathbb{Z}}$ ізоморфна напівпрямому добутку $\mathbb{Z}(+) \rtimes_\varphi (\omega, *)$.

Oleg Gutik, Oksana Prokhorenkova, Diana Sekh, On endomorphisms of the bicyclic semigroup and the extended bicyclic semigroup.

We describe endomorphisms of the bicyclic monoid B_ω as a monoid and as a semigroup and endomorphisms of the extended bicyclic semigroup $B_{\mathbb{Z}}$ a. It is proved that the semigroup $\mathbf{End}(B_\omega)$ of endomorphisms of the bicyclic semigroup B_ω is isomorphic to the semidirect product $(\omega, +) \rtimes_\varphi (\omega, *)$ and the semigroup $\mathbf{End}(B_{\mathbb{Z}})$ of endomorphisms of the extended bicyclic semigroup $B_{\mathbb{Z}}$ is isomorphic to the semidirect product $\mathbb{Z}(+) \rtimes_\varphi (\omega, *)$.

Key words and phrases. Semigroup, bicyclic monoid, extended bicyclic semigroup, endomorphism, automorphism, semidirect product.

1. ВСТУП

У даній праці ми користуватимемося термінологією з [7, 8, 15, 19]. Надалі у тексті множину невід’ємних цілих чисел позначатимемо через ω , множину цілих чисел через \mathbb{Z} , і адитивну групу цілих чисел через $\mathbb{Z}(+)$. Надалі, якщо $f: X \rightarrow Y$ — відображення, то через $(x)f$ будемо позначати образ елемента $x \in X$ стосовно f .

Якщо S — напівгрупа, то її підмножина ідемпотентів позначається через $E(S)$. Напівгрупа S називається *інверсною*, якщо для довільного її елемента x існує єдиний елемент $x^{-1} \in S$ такий, що $xx^{-1}x = x$ та $x^{-1}xx^{-1} = x^{-1}$ [1, 19]. В інверсній напівгрупі S вище означений елемент x^{-1} називається *інверсним до x* . В’язка — це напівгрупа ідемпотентів, а *напівґратка* — це комутативна в’язка.

Через $(\omega, +)$ і $(\omega, *)$ позначатимемо адитивну та мультиплікативну напівгрупи невід’ємних цілих чисел, відповідно.

Якщо S — напівгрупа, то на $E(S)$ визначено частковий порядок: $e \preceq f$ тоді і лише тоді, коли $ef = fe = e$. Так означений частковий порядок на $E(S)$ називається *природним*.

Означимо відношення \preceq на інверсній напівгрупі S так: $s \preceq t$ тоді і лише тоді, коли $s = te$ для деякого ідемпотента $e \in S$. Так означений частковий порядок називається *природним частковим порядком* на інверсній напівгрупі S [1]. Очевидно, що звуження природного часткового порядку \preceq на інверсній напівгрупі S на її в’язку $E(S)$ є природним частковим порядком на $E(S)$.

Нехай S і T — напівгрупи. Відображення $\mathfrak{h}: S \rightarrow T$ називається *гомоморфізмом*, якщо $(x \cdot y)\mathfrak{h} = (x)\mathfrak{h} \cdot (y)\mathfrak{h}$ для довільних $x, y \in S$ [7]. Якщо ж S і T — моноїди з одиницями 1_S і 1_T , відповідно, то гомоморфізм $\mathfrak{h}: S \rightarrow T$ такий, що $(1_S)\mathfrak{h} = 1_T$, будемо називати *гомоморфізмом моноїдів*. Також, гомоморфізм $\mathfrak{h}: S \rightarrow S$ називається *ендоморфізмом* напівгрупи S , ізоморфізм $\mathfrak{i}: S \rightarrow S$ називається *автоморфізмом* напівгрупи S , а якщо S — моноїд з одиницею 1_S і $\mathfrak{h}: S \rightarrow S$ — гомоморфізм

Date: 2 лютого 2022 р.

2020 Mathematics Subject Classification. 20M15, 20M50, 18B40.

Key words and phrases. Напівгрупа, біциклічний моноїд, розширена біциклічна напівгрупа, ендоморфізм, автоморфізм, напівпрямий добуток.

такий, що $(1_S)\mathfrak{h} = 1_S$, то будемо говорити, що \mathfrak{h} — *ендоморфізм* моноїда S . Очевидно, що композиція двох ендоморфізмів напівгрупи (моноїда) S є ендоморфізмом напівгрупи (моноїда) S , а композиція двох автоморфізмів напівгрупи (моноїда) S є автоморфізмом напівгрупи (моноїда) S . Отож, множина усіх ендоморфізмів $\mathbf{End}(S)$ напівгрупи S стосовно операції композиції відображень є моноїдом, а множина усіх автоморфізмів $\mathbf{Aut}(S)$ напівгрупи S стосовно операції композиції відображень є групою, і очевидно є групою одиниць напівгрупи $\mathbf{End}(S)$. Якщо $S = S^1$ — моноїд, то надалі напівгрупу ендоморфізмів моноїда S (як моноїда) будемо позначати через $\mathbf{End}^1(S)$, а напівгрупу ендоморфізмів напівгрупи S (як напівгрупи) будемо позначати через $\mathbf{End}(S)$.

Нагадаємо (див. [7, §1.12]), що *біциклічною напівгрупою* (або *біциклічним моноїдом*) $\mathcal{C}(p, q)$ називається напівгрупа з одиницею, породжена двоелементною множиною $\{p, q\}$ і визначена одним співвідношенням $pq = 1$. Біциклічна напівгрупа відіграє важливу роль у теорії напівгруп. Так, зокрема, класична теорема О. Андерсена [5] стверджує, що (0-)проста напівгрупа з (ненульовим) ідемпотентом є цілком (0-)простою тоді і лише тоді, коли вона не містить ізоморфну копію біциклічної напівгрупи.

Зауваження 1. Легко бачити, що біциклічний моноїд $\mathcal{C}(p, q)$ ізоморфний напівгрупі, заданій на множині $\mathbf{B}_\omega = \omega \times \omega$ з напівгруповою операцією

$$(1) \quad \begin{aligned} (i_1, j_1) \cdot (i_2, j_2) &= (i_1 + i_2 - \min\{j_1, i_2\}, j_1 + j_2 - \min\{j_1, i_2\}) = \\ &= \begin{cases} (i_1 - j_1 + i_2, j_2), & \text{якщо } j_1 \leq i_2; \\ (i_1, j_1 - i_2 + j_2), & \text{якщо } j_1 \geq i_2, \end{cases} \end{aligned}$$

причому цей ізоморфізм визначається за формулою $(q^i p^j)\mathfrak{i} = (i, j)$, $i, j \in \omega$.

Піднапівгрупи біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω описано в багатьох працях (див. [2–4, 10, 14, 16]). Узагальнення відношень Гріна, сумісні часткові порядки, автоморфізми, нашівавтоморфізми та конгруенції на \mathbf{B}_ω вивчалися в [9, 11, 16–18, 20]. Інші властивості біциклічного моноїда описано в [6, 7, 15, 19].

Добре відомо, що кожен неін'єктивний гомоморфний образ біциклічної напівгрупи є циклічною групою (див. [7, наслідок 1.32]), а також лише тотожне відображення біциклічної напівгрупи є її автоморфізмом.

Нагадаємо (див. [21]), що *узагальненою біциклічною напівгрупою* називається множина $\mathbf{B}_\mathbb{Z} = \mathbb{Z} \times \mathbb{Z}$ з напівгруповою операцією (1). Відношення Гріна на узагальненій біциклічній напівгрупі описані в [12]. Також, кожний неін'єктивний гомоморфний образ узагальненої біциклічної напівгрупи $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$ є циклічною групою [12]. Група $\mathbf{Aut}(\mathbf{B}_\mathbb{Z})$ автоморфізмів напівгрупи $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$ ізоморфна адитивній групі цілих чисел $\mathbb{Z}(+)$ [13].

Ми описуємо ендоморфізми біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω як моноїда та як напівгрупи. Доведено, що напівгрупа $\mathbf{End}(\mathbf{B}_\omega)$ ендоморфізмів біциклічної напівгрупи \mathbf{B}_ω ізоморфна нашівпрямому добутку $(\omega, +) \rtimes_\varphi (\omega, *)$

2. НАПІВГРУПА ЕНДОМОРФІЗМІВ БІЦИКЛІЧНОЇ НАПІВГРУПИ

Для довільних $a, k \in \omega$ означимо відображення $\varepsilon_{k[a]}: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\omega$ за формулою

$$(2) \quad (m, n)\varepsilon_{k[a]} = (km + a, kn + a), \quad m, n \in \omega.$$

Якщо $k = 0$, то $(m, n)\varepsilon_{0[a]} = (a, a)$ для всіх $(m, n) \in \mathbf{B}_\omega$, і відображення $\varepsilon_{0[a]}: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\omega$ анулюючий ендоморфізм напівгрупи \mathbf{B}_ω . Тому вважатимемо, що $k > 0$. Тоді для довільних

$(i, j), (m, n) \in \mathbf{B}_\omega$ маємо, що

$$\begin{aligned} ((i, j) \cdot (m, n))_{\varepsilon_{k[a]}} &= \begin{cases} (i - j + m, n)_{\varepsilon_{k[a]}}, & \text{якщо } j < m; \\ (i, n)_{\varepsilon_{k[a]}}, & \text{якщо } j = m; \\ (i, j - m + n)_{\varepsilon_{k[a]}}, & \text{якщо } j > m \end{cases} = \\ &= \begin{cases} (k(i - j + m) + a, kn + a), & \text{якщо } j < m; \\ (ki + a, kn + a), & \text{якщо } j = m; \\ (ki + a, k(j - m + n) + a), & \text{якщо } j > m \end{cases} \end{aligned}$$

і оскільки $k > 0$, то

$$\begin{aligned} (i, j)_{\varepsilon_{k[a]}} \cdot (m, n)_{\varepsilon_{k[a]}} &= (ki + a, kj + a) \cdot (km + a, kn + a) = \\ &= \begin{cases} (ki + a - (kj + a) + km + a, kn + a), & \text{якщо } kj + a < km + a; \\ (ki + a, kn + a), & \text{якщо } kj + a = km + a; \\ (ki + a, kj + a - (km + a) + kn + a), & \text{якщо } kj + a > km + a \end{cases} = \\ &= \begin{cases} (k(i - j + m) + a, kn + a), & \text{якщо } kj < km; \\ (ki + a, kn + a), & \text{якщо } kj = km; \\ (ki + a, k(j - m + n) + a), & \text{якщо } kj > km \end{cases} = \\ &= \begin{cases} (k(i - j + m) + a, kn + a), & \text{якщо } j < m; \\ (ki + a, kn + a), & \text{якщо } j = m; \\ (ki + a, k(j - m + n) + a), & \text{якщо } j > m \end{cases} \end{aligned}$$

Отже, ми довели таку лему:

Лема 1. Для довільних $a, k \in \omega$ відображення $\varepsilon_{k[a]}: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\omega$, означене за формулою (2) є ендоморфізмом біциклічної напівгрупи.

З леми 1 випливає

Наслідок 1. Для довільного числа $k \in \omega$ відображення $\varepsilon_{k[0]}: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\omega$, означене за формулою (2), де $a = 0$, є ендоморфізмом біциклічного моноїда.

Лема 2. Для довільного ендоморфізму $\varphi: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\omega$ біциклічного моноїда існує таке число $k \in \omega$, що $\varphi = \varepsilon_{k[0]}$.

Доведення. Оскільки $\varphi: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\omega$ — ендоморфізм біциклічного моноїда, то $(0, 0)\varphi = (0, 0)$. Тоді для породжуючих елементів $(0, 1)$ і $(1, 0)$ біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω існують елементи $(i, j), (m, n) \in \mathbf{B}_\omega$ такі, що $(0, 1)\varphi = (i, j)$ і $(1, 0)\varphi = (m, n)$ для деяких $i, j, m, n \in \omega$. Оскільки \mathbf{B}_ω — інверсна напівгрупа та $(0, 1)$ і $(1, 0)$ — інверсні елементи в \mathbf{B}_ω , то

$$(m, n) = (1, 0)\varphi = ((0, 1)^{-1})\varphi = ((0, 1)\varphi)^{-1} = (i, j)^{-1} = (j, i).$$

Також з рівності $(0, 1) \cdot (1, 0) = (0, 0)$ випливає, що

$$(i, j) \cdot (j, i) = (0, 1)\varphi \cdot (1, 0)\varphi = ((0, 1) \cdot (1, 0))\varphi = (0, 0)\varphi = (0, 0),$$

а отже $i = 0$.

Прийmemo $(0, 1)\varphi = (0, k)$. Оскільки $(0, 1)$ і $(1, 0)$ — твірні елементи біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω , то для довільного елемента $(m, n) \in \mathbf{B}_\omega$ маємо, що

$$\begin{aligned} (m, n)\varphi &= ((m, 0) \cdot (0, n))\varphi = \\ &= ((1, 0)^m \cdot (0, 1)^n)\varphi = \\ &= ((1, 0)^m)\varphi \cdot ((0, 1)^n)\varphi = \\ &= ((1, 0)\varphi)^m \cdot ((0, 1)\varphi)^n = \\ &= (k, 0)^m \cdot (0, k)^n = \\ &= (km, 0) \cdot (0, kn) = \\ &= (km, kn), \end{aligned}$$

звідки і випливає твердження леми. □

З леми 2 випливає, що

$$\varepsilon_{k_1[0]} \cdot \varepsilon_{k_2[0]} = \varepsilon_{k_1 k_2[0]} = \varepsilon_{k_2 k_1[0]} = \varepsilon_{k_2[0]} \cdot \varepsilon_{k_1[0]}$$

для довільних ендоморфізмів $\varepsilon_{k_1[0]}$ і $\varepsilon_{k_2[0]}$, $k_1, k_2 \in \omega$, біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω , а отже виконується така теорема:

Теорема 1. *Напівгрупа $\mathbf{End}^1(\mathbf{B}_\omega)$ ендоморфізмів біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω ізоморфна напівгрупі $(\omega, *)$.*

Рівності

$$(3) \quad (k + a, a)^n = (kn + a, a), \quad \text{і} \quad (a, k + a)^n = (a, kn + a), \quad a, k \in \omega, \quad n \in \mathbb{N},$$

для елементів $(k + a, a)$, $(a, k + a)$ біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω доводяться методом математичної індукції.

Твердження 1 описує ендоморфізми біциклічного моноїда як напівгрупи.

Твердження 1. *Для довільного ендоморфізму $\varphi: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\omega$ біциклічного моноїда як напівгрупи існують такі $k, a \in \omega$, що $\varphi = \varepsilon_{k[a]}$.*

Доведення. Оскільки $(0, 0)$ — ідемпотент біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω , то образ $(0, 0)\varphi$ є ідемпотентом у \mathbf{B}_ω .

У випадку $(0, 0)\varphi = (0, 0)$ твердження випливає з леми 2. Тому надалі вважатимемо, що $(0, 0)\varphi = (a, a) \neq (0, 0)$. Оскільки $(0, 1) \cdot (1, 0) = (0, 0)$, $(1, 0) \cdot (0, 1) = (1, 1)$ і $(1, 1) \preceq (0, 0)$ в \mathbf{B}_ω , то врахувавши, що кожен гомоморфізм інверсних напівгруп зберігає природний частковий порядок, отримуємо, що $(1, 1)\varphi \preceq (0, 0)\varphi = (a, a)$ в \mathbf{B}_ω . Якщо $(1, 1)\varphi = (a, a)$, то за наслідком 1.32 [7] ендоморфізм φ є груповим, і оскільки всі підгрупи в біциклічному моноїді є тривіальними, то отримуємо, що $\varphi: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\omega$ — анулюючий ендоморфізм, тобто $\varphi = \varepsilon_{0[a]}$ для деякого натурального числа a .

Надалі вважатимемо, що $(1, 1)\varphi \neq (a, a)$. З означення природного часткового порядку на біциклічному моноїді \mathbf{B}_ω випливає, що існує таке натуральне число k , що $(1, 1)\varphi = (k + a, k + a)$. Припустимо, що для твірних елементів $(0, 1)$ і $(1, 0)$ біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω маємо, що $(0, 1)\varphi = (i, j)$ і $(1, 0)\varphi = (m, n)$ для деяких $i, j, m, n \in \omega$. Оскільки \mathbf{B}_ω — інверсна напівгрупа та $(0, 1)$ і $(1, 0)$ — інверсні елементи в \mathbf{B}_ω , то

$$(m, n) = (1, 0)\varphi = ((0, 1)^{-1})\varphi = ((0, 1)\varphi)^{-1} = (i, j)^{-1} = (j, i),$$

а отже,

$$(a, a) = (0, 0)\varphi = ((0, 1) \cdot (1, 0))\varphi = (0, 1)\varphi \cdot (1, 0)\varphi = (i, j) \cdot (j, i) = (i, i),$$

звідки випливає, що $i = a$. Також, з аналогічних міркувань випливає, що

$$(k + a, k + a) = (1, 1)\varphi = ((1, 0) \cdot (0, 1))\varphi = (1, 0)\varphi \cdot (0, 1)\varphi = (j, a) \cdot (a, j) = (j, j),$$

тобто $(0, 1)\varphi = (a, k + a)$ і $(1, 0)\varphi = (k + a, a)$. Тоді для довільного елемента (m, n) біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω , використавши формули (3), отримуємо

$$\begin{aligned} (m, n)\varphi &= ((m, 0) \cdot (0, n))\varphi = \\ &= ((1, 0)^m \cdot (0, 1)^n)\varphi = \\ &= ((1, 0)^m)\varphi \cdot ((0, 1)^n)\varphi = \\ &= ((1, 0)\varphi)^m \cdot ((0, 1)\varphi)^n = \\ &= (k + a, a)^m \cdot (a, k + a)^n = \\ &= (km + a, a) \cdot (a, kn + a) = \\ &= (km + a, kn + a). \end{aligned}$$

Звідки випливає, що $\varphi = \varepsilon_{k[a]}$. □

Нехай S і T — напівгрупи та $\mathbf{f}: T \rightarrow \mathbf{End}(S)$, $t \mapsto f_t$ — гомоморфізм. На декартовому добутку $S \times T$ означимо напівгрупову операцію так:

$$(s_1, t_1) \cdot (s_2, t_2) = (s_1 \cdot (s_2)f_{t_1}, t_1 \cdot t_2).$$

Множина $S \times T$ з так визначеною напівгруповою операцією називається *напівпрямим добутком* напівгрупи S напівгрупою T стосовно гомоморфізму \mathbf{f} , та позначається $S \rtimes_{\mathbf{f}} T$ [15].

Означимо відображення $\mathbf{f}: (\omega, *) \rightarrow \mathbf{End}(\omega, +)$ за формулою $\mathbf{f}(k)(n) = kn$. Очевидно, що відображення \mathbf{f} є гомоморфізмом з напівгрупи $(\omega, *)$ у $\mathbf{End}(\omega, +)$. Тоді, оскільки напівгрупа $(\omega, +)$ діє на напівгрупі $(\omega, +)$ ендоморфізмами, то на декартовому добутку $(\omega, +) \times (\omega, *)$ визначена напівгрупову операція

$$(a_1, k_1) \cdot (a_2, k_2) = (a_1 + k_1 a_2, k_1 k_2)$$

напівпрямого добутку $(\omega, +) \rtimes_{\mathbf{f}} (\omega, *)$ стосовно гомоморфізму \mathbf{f} . Означимо відображення $\mathfrak{J}: \mathbf{End}(\mathbf{B}_\omega) \rightarrow (\omega, +) \rtimes_{\mathbf{f}} (\omega, *)$ за формулою $\varepsilon_{k[a]} \mapsto (a, k)$. З леми 1 і твердження 1 випливає, що \mathfrak{J} — бієктивне відображення. Отже, ми довели таку теорему:

Теорема 2. *Напівгрупа $\mathbf{End}(\mathbf{B}_\omega)$ ендоморфізмів біциклічної напівгрупи \mathbf{B}_ω ізоморфна напівпрямому добутку $(\omega, +) \rtimes_{\mathbf{f}} (\omega, *)$.*

3. НАПІВГРУПА ЕНДОМОРФІЗМІВ РОЗШИРЕНОЇ БІЦИКЛІЧНОЇ НАПІВГРУПИ

Аналогічно, як і у випадку біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω для довільних $k \in \omega$ і $a \in \mathbb{Z}$ означимо відображення $\varepsilon_{k[a]}: \mathbf{B}_\mathbb{Z} \rightarrow \mathbf{B}_\mathbb{Z}$ за формулою

$$(4) \quad (m, n)\varepsilon_{k[a]} = (km + a, kn + a), \quad m, n \in \mathbb{Z}.$$

Доведення леми 3 аналогічне лемі 1.

Лема 3. *Для довільних $k \in \omega$ і $a \in \mathbb{Z}$ відображення $\varepsilon_{k[a]}: \mathbf{B}_\mathbb{Z} \rightarrow \mathbf{B}_\mathbb{Z}$, означене за формулою (4) є ендоморфізмом узагальненої біциклічної напівгрупи.*

Рівності

$$(5) \quad (k + a, a)^n = (kn + a, a), \quad \text{і} \quad (a, k + a)^n = (a, kn + a), \quad a \in \mathbb{Z}, k, n \in \mathbb{N},$$

для елементів $(k + a, a)$, $(a, k + a)$ розширеної біциклічної напівгрупи $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$, аналогічно як і формули (3), доводяться методом математичної індукції.

Піднапівгрупи розширеної біциклічної напівгрупи, які ізоморфні біциклічній напівгрупі описано в лемі 4.

Лема 4. *Нехай S — піднапівгрупа розширеної біциклічної напівгрупи, яка ізоморфна біциклічній напівгрупі. Тоді $S = \{(km + a, kn + a) : m, n \in \omega\}$ для деяких $a \in \mathbb{Z}$ і $k \in \mathbb{N}$, причому ізоморфне занурення визначається за формулою $\mathfrak{J}: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\mathbb{Z}$, $(m, n) \mapsto (km + a, kn + a)$.*

Доведення. Нехай $\varphi: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\mathbb{Z}$ — ізоморфне занурення біциклічної напівгрупи \mathbf{B}_ω у розширену біциклічну напівгрупу $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$. Тоді $(0, 0)\varphi = (a, a)$ для деякого цілого числа a . Оскільки $(1, 1) \preceq (0, 0)$ у \mathbf{B}_ω , то $(1, 1)\varphi \preceq (0, 0)\varphi$ у $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$, а отже за твердженням 2.1(i) з [12] існує натуральне таке число k , що $(1, 1)\varphi = (k + a, k + a)$. Ми стверджуємо, що $(0, 1)\varphi = (a, k + a)$ і $(1, 0)\varphi = (k + a, a)$. Справді, припустимо, що для твірних елементів $(0, 1)$ і $(1, 0)$ біциклічного моноїда \mathbf{B}_ω маємо, що $(0, 1)\varphi = (i, j)$ і $(1, 0)\varphi = (m, n)$ для деяких $i, j, m, n \in \mathbb{Z}$. Оскільки \mathbf{B}_ω — інверсна напівгрупа та $(0, 1)$ і $(1, 0)$ — інверсні елементи в \mathbf{B}_ω , то з того, що $\varphi: \mathbf{B}_\omega \rightarrow \mathbf{B}_\mathbb{Z}$ — гомоморфізм інверсних напівгруп, випливає, що

$$(m, n) = (1, 0)\varphi = ((0, 1)^{-1})\varphi = ((0, 1)\varphi)^{-1} = (i, j)^{-1} = (j, i),$$

а отже,

$$(a, a) = (0, 0)\varphi = ((0, 1) \cdot (1, 0))\varphi = (0, 1)\varphi \cdot (1, 0)\varphi = (i, j) \cdot (j, i) = (i, i),$$

звідки випливає, що $i = a$. Також, з аналогічних міркувань випливає, що

$$(k + a, k + a) = (1, 1)\varphi = ((1, 0) \cdot (0, 1))\varphi = (1, 0)\varphi \cdot (0, 1)\varphi = (j, a) \cdot (a, j) = (j, j),$$

тобто $(0, 1)\varphi = (a, k + a)$ і $(1, 0)\varphi = (k + a, a)$. Тоді для довільного елемента (m, n) розширеної біциклічної напівгрупи $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$, використавши формули (5), отримуємо

$$\begin{aligned} (m, n)\varphi &= ((m, 0) \cdot (0, n))\varphi = \\ &= ((1, 0)^m \cdot (0, 1)^n)\varphi = \\ &= ((1, 0)^m)\varphi \cdot ((0, 1)^n)\varphi = \\ &= ((1, 0)\varphi)^m \cdot ((0, 1)\varphi)^n = \\ &= (k + a, a)^m \cdot (a, k + a)^n = \\ &= (km + a, a) \cdot (a, kn + a) = \\ &= (km + a, kn + a), \end{aligned}$$

що і завершує доведення леми. □

Ендоморфізм $\varphi: \mathbf{B}_\mathbb{Z} \rightarrow \mathbf{B}_\mathbb{Z}$ називається $(0, 0)$ -ендоморфізмом, якщо $(0, 0)\varphi = (0, 0)$.

Лема 5. Для довільного $(0, 0)$ -ендоморфізму $\varphi: \mathbf{B}_\mathbb{Z} \rightarrow \mathbf{B}_\mathbb{Z}$ розширеної біциклічної напівгрупи існує таке число $k \in \omega$, що $\varphi = \varepsilon_{k[0]}$.

Доведення. Припустимо, що $(1, 1)\varphi = (k, k)$.

Якщо $k = 0$, то $(1, 1)\varphi = (0, 0)$. За твердженням 2.2 з [12] кожний неін'єктивний гомоморфний образ узагальненої біциклічної напівгрупи $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$ є циклічною групою, і оскільки за твердженням 2.1(iv) [12] усі максимальні підгрупи в $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$ є тривіальними, то ендоморфізм $\varphi: \mathbf{B}_\mathbb{Z} \rightarrow \mathbf{B}_\mathbb{Z}$ анулюючий.

Припустимо, $k \neq 0$. Оскільки $(1, 1) \preceq (0, 0)$ у напівгрупі $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$, то $(k, k) \preceq (0, 0)$, і тоді з твердження 2.1(i) [12] випливає, що $k > 0$. Врахувавши, що множина $\mathbf{B}_\mathbb{Z}[0] = \{(m, n) : m, n \in \omega\}$ з індукованою напівгруповою операцією з $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$ ізоморфна біциклічній напівгрупі, то з леми 2 випливає, що $(m, n)\varphi = (km, kn)$ для всіх $m, n \in \omega$.

За лемою 4 для довільного цілого числа t множина $\mathbf{B}_\mathbb{Z}[t] = \{(m, n) : m, n \geq t\} \subseteq \mathbf{B}_\mathbb{Z}$ з індукованою з $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$ напівгруповою операцією ізоморфна біциклічній напівгрупі стосовно відображення $(m + t, n + t) \mapsto (m, n)$.

Далі доведемо твердження леми методом математичної індукції. З вище наведеного випливає, що у випадку $p = 0$ маємо, що $(m, n)\varphi = (km, kn)$ для всіх цілих $m, n \geq 0$. Припустимо, що з того, що виконується рівність $(m, n)\varphi = (km, kn)$ для всіх цілих $m, n \geq -p$, де p — деяке натуральне число, випливає, що ця рівність виконується для всіх цілих $m, n \geq -(p + 1)$. Нехай $(-(p + 1), -(p + 1))\varphi = (s, s)$ для деякого цілого числа s . Оскільки $(-p, -p) \preceq (-(p + 1), -(p + 1))$ в $\mathbf{B}_\mathbb{Z}$ і кожен гомоморфізм інверсних напівгруп зберігає природний частковий порядок, то $(-kp, -kp) \preceq$

(s, s) , і врахувавши, що $(-kp, -kp) \neq (s, s)$, то з твердження 2.1(i) [12] випливає, що $s < -kp$. Тоді з рівностей

$$(-p-1, -p) \cdot (-p, -p-1) = (-p-1, -p-1) \quad \text{і} \quad (-p, -p-1) \cdot (-p-1, -p) = (-p, -p)$$

випливає, що

$$(-p-1, -p)\varphi = (s, -kp) \quad \text{і} \quad (-p, -p-1)\varphi = (-kp, s).$$

Оскільки $(-p, -p) \cdot (-p-1, -p) = (-p, -p+1)$, то з припущення індукції та нерівності $s < -kp$ випливає, що

$$\begin{aligned} (-kp, -kp+k) &= (-p, -p+1)\varphi = \\ &= ((-p, -p) \cdot (-p-1, -p))\varphi = \\ &= (-p, -p)\varphi \cdot (-p-1, -p)\varphi = \\ &= (-kp, -kp) \cdot (s, -kp) = \\ &= (-kp+s-s, -kp-kp-s) = \\ &= (-kp, -kp-kp-s), \end{aligned}$$

а отже $-kp+k = -kp-kp-s$. Звідки випливає, що $s = -k(p+1)$. Тоді для довільного цілого числа $q < p+1$ маємо, що

$$(-p-1, -q) = (-p-1, -p) \cdot (-p, -q) \quad \text{і} \quad (-q, -p-1) = (-q, -p) \cdot (-p, -p-1),$$

а отже

$$(-p-1, -q)\varphi = (-p-1, -p)\varphi \cdot (-p, -q)\varphi = (-kp-k, -kp) \cdot (-kp, -kq) = (-kp-k, -kq)$$

і

$$(-q, -p-1)\varphi = (-q, -p)\varphi \cdot (-p, -p-1)\varphi = (-kq, -kp) \cdot (-kp, -kp-k) = (-kq, -kp-k).$$

Звідси випливає, що $(m, n)\varphi = (km, kn)$ для всіх цілих $m, n \geq -p-1$, що і завершує доведення леми. \square

З леми 5 випливає, що

$$\varepsilon_{k_1[0]} \cdot \varepsilon_{k_2[0]} = \varepsilon_{k_1k_2[0]} = \varepsilon_{k_2k_1[0]} = \varepsilon_{k_2[0]} \cdot \varepsilon_{k_1[0]}$$

для довільних $(0, 0)$ -ендоморфізмів $\varepsilon_{k_1[0]}$ і $\varepsilon_{k_2[0]}$, $k_1, k_2 \in \omega$, розширеної біциклічної напівгрупи $\mathbf{B}_{\mathbb{Z}}$, а отже виконується така теорема:

Теорема 3. *Напівгрупа $(0, 0)$ -ендоморфізмів розширеної біциклічної напівгрупи $\mathbf{B}_{\mathbb{Z}}$ ізоморфна напівгрупі $(\omega, *)$.*

Твердження 2 описує ендоморфізми розширеної біциклічної напівгрупи.

Твердження 2. *Для довільного ендоморфізму $\varphi: \mathbf{B}_{\mathbb{Z}} \rightarrow \mathbf{B}_{\mathbb{Z}}$ розширеної біциклічної напівгрупи існують такі $k \in \omega$ і $a \in \mathbb{Z}$, що $\varphi = \varepsilon_{k[a]}$.*

Доведення. Нехай φ — довільний ендоморфізм розширеної біциклічної напівгрупи $\mathbf{B}_{\mathbb{Z}}$. Тоді $(0, 0)\varphi = (a, a)$ для деякого $a \in \mathbb{Z}$. За теоремою 1 [13] ендоморфізм $\varepsilon_{1[-a]}$ є елементом групи одиниць напівгрупи ендоморфізмів розширеної біциклічної напівгрупи $\mathbf{B}_{\mathbb{Z}}$. З визначення відображення $\varepsilon_{1[-a]}$ випливає, що $(0, 0)\varphi\varepsilon_{1[-a]} = (a, a)\varepsilon_{1[-a]} = (0, 0)$, а отже відображення $\varphi\varepsilon_{1[-a]}$ є $(0, 0)$ -ендоморфізмом розширеної біциклічної напівгрупи. За лемою 5 існує таке число $k \in \omega$, що $\varphi\varepsilon_{1[-a]} = \varepsilon_{k[0]}$. Оскільки $\varepsilon_{1[-a]}\varepsilon_{1[a]} = \varepsilon_{1[0]}$ — тотожний автоморфізм розширеної біциклічної напівгрупи $\mathbf{B}_{\mathbb{Z}}$, то $\varphi = \varphi\varepsilon_{1[-a]}\varepsilon_{1[a]} = \varepsilon_{k[0]}\varepsilon_{1[a]} = \varepsilon_{k[a]}$. \square

Аналогічно, як і у випадку біциклічної напівгрупи, означимо відображення $f: (\omega, *) \rightarrow \mathbf{End}(\mathbb{Z}(+))$ за формулою $f(k)(n) = kn$. Очевидно, що відображення $f \in$ гомоморфізмом з напівгрупи $(\omega, *)$ у напівгрупу $\mathbf{End}(\mathbb{Z}(+))$. Тоді, оскільки напівгрупа $(\omega, *)$ діє на групі $\mathbb{Z}(+)$ ендоморфізмами, то на декартовому добутку $\mathbb{Z}(+) \times (\omega, *)$ визначена напівгрупова операція

$$(a_1, k_1) \cdot (a_2, k_2) = (a_1 + k_1 a_2, k_1 k_2)$$

напівпрямого добутку $\mathbb{Z}(+) \rtimes_f (\omega, *)$ стосовно гомоморфізму f . Означимо відображення $\mathcal{J}: \mathbf{End}(\mathbf{B}_{\mathbb{Z}}) \rightarrow \mathbb{Z}(+) \rtimes_f (\omega, *)$ за формулою $\varepsilon_{k[a]} \mapsto (a, k)$. З леми 3 і твердження 2 випливає, що \mathcal{J} — бієктивне відображення. Отже, ми довели таку теорему:

Теорема 4. *Напівгрупа $\mathbf{End}(\mathbf{B}_{\mathbb{Z}})$ ендоморфізмів розширеної біциклічної напівгрупи $\mathbf{B}_{\mathbb{Z}}$ ізоморфна напівпрямому добутку $\mathbb{Z}(+) \rtimes_f (\omega, *)$.*

ПОДЯКА

Автори висловлюють щирю подяку Т. Банаху та О. Равському за цінні поради.

ЛІТЕРАТУРА

- [1] В. В. Вагнер, *Обобщенные группы*, ДАН СССР **84** (1952), 1119–1122. [1](#)
- [2] К. Г. Овсепян, *О C^* -алгебрах порожденных инверсными подполугруппами бициклической полугруппы*, Изв. нац. акад. наук Армении, матем. **49** (2014), no. 5, 67–75. [1](#)
- [3] К. Г. Овсепян, *Тип некоторых ядерных подалгебр алгебры Теплица, порожденных инверсными подполугруппами бициклической полугруппы*, Укр. мат. ж. **69** (2017), no. 1, 1551–1163; **English version:** К. Н. Новсепрян, *Type of some nuclear subalgebras of the Toeplitz algebra generated by inverse subsemigroups of a bicyclic semigroup*, Ukr. Math. J. **69** (2018), no. 1, 1805–1820. [1](#)
- [4] К. Г. Овсепян, *Инверсные подполугруппы бициклической полугруппы*, Матем. заметки **108** (2020), no. 4, 552–560; **English version:** К. Н. Новсепрян, *Inverse subsemigroups of the bicyclic semigroup*, Math. Notes **108** (2020), no. 3–4, 550–556. [1](#)
- [5] O. Andersen, *Ein Bericht über die Struktur abstrakter Halbgruppen*, PhD Thesis. Hamburg, 1952. [1](#)
- [6] A. Bouvier et A. Faisant, *Demi-groupe libre et demi-groupe bicyclique*, Séminaire P. Lefebvre (année 1969/1970), Théorie des demi-groupes, Dép. Math., Univ. Lyon I, Villeurbanne, 1970. Exp. No. 4, pp. 31–40. [1](#)
- [7] A. H. Clifford and G. B. Preston, *The algebraic theory of semigroups*, Vol. I, Amer. Math. Soc. Surveys **7**, Providence, R.I., 1961. [1](#), [1](#), [2](#)
- [8] A. H. Clifford and G. B. Preston, *The algebraic theory of semigroups*, Vol. II, Amer. Math. Soc. Surveys **7**, Providence, R.I., 1967. [1](#)
- [9] L. Descalço and P. M. Higgins, *Generalized Green's equivalences on the subsemigroups of the bicyclic monoid*, Comm. Algebra **38** (2010), no. 12, 4597–4612. [1](#)
- [10] L. Descalço and N. Ruškuc, *Subsemigroups of the bicyclic monoid*, Internat. J. Algebra Comput. **15** (2005), no. 1, 37–57. [1](#)
- [11] G. Duchamp, *Étude du treillis des congruences à droite sur le monoïde bicyclique*, Semigroup Forum **33** (1986), no. 1, 31–46. [1](#)
- [12] I. R. Fihel and O. V. Gutik, *On the closure of the extended bicyclic semigroup*, Carpathian Math. Publ. **3** (2011), no. 2, 131–157. [1](#), [3](#), [3](#)
- [13] O. Gutik, and K. Maksymyk, *On semitopological interassociates of the bicyclic monoid*, Вісник Львів. ун-ту. Сер. мех.-мат. **82** (2016), 98–108. [1](#), [3](#)
- [14] Jiu Lin Jin, Gui Rong Guo, and Tai Jie You, *Maximal inverse subsemigroups of bicyclic semigroup*, J. Jilin Univ. Sci. **55** (2017), no. 2, 211–215 (Chinese). [1](#)
- [15] M. Lawson, *Inverse semigroups. The theory of partial symmetries*, Singapore, World Scientific, 1998. [1](#), [1](#), [2](#)
- [16] S. O. Makanjuola and A. Umar, *On a certain subsemigroup of the bicyclic semigroup*, Comm. Algebra **25** (1997), no. 2, 509–519. [1](#)
- [17] D. B. McAlister, *Compatible orders on the bicyclic semigroup*, Comm. Algebra **27** (1999), no. 9, 4179–4208. [1](#)
- [18] W. R. Nico, *A classification of indecomposable S -sets*, J. Algebra **54** (1978), no. 1, 260–272. [1](#)
- [19] M. Petrich, *Inverse semigroups*, John Wiley & Sons, New York, 1984. [1](#), [1](#)
- [20] N. Taguchi and T. Saitō, *On half-automorphisms in the bicyclic semigroup*, Bull. Tokyo Gakugei Univ. **18** (1967), 11–12 (Japanese). [1](#)
- [21] R. J. Warne, *I-bisimple semigroups*, Trans. Amer. Math. Soc. **130** (1968), no. 3, 367–386. [1](#)

МЕХАНІКО-МАТЕМАТИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ, ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМ. ІВАНА ФРАНКА, УНІВЕРСИТЕЦЬКА 1, ЛЬВІВ, 79000, УКРАЇНА

Email address: oleg.gutik@lnu.edu.ua, oksana.prokhorenkova@lnu.edu.ua, diana.sekh@lnu.edu.ua